

**ІНІЦІАТИВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В БОРОТБІ З
ПРОПАГАНДОЮ ТЕРОРИЗМУ
(оглядова стаття)**

Наталія Карпчук

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ORCID: 0000-0002-9998-9538

karpchuknata@gmail.com

(статтю надіслано до редакції – 10.08. 2020 р., прийнято до друку – 05.10. 2020 р.)

© Карпчук Н., 2020

У статті проаналізовано ініціативи ЄС, які дають змогу запобігати й протидіяти радикалізації, зменшити вплив деструктивного контенту, посилити обізнаність громадян й можливості відрізнити об'єктивну інформацію від фейків та дезінформації. Наголошено, що боротьба ЄС з радикалізацією, екстремізмом й тероризмом базується на чотирьох “стовпах”: запобігти, захистити, переслідувати, дати відповідь. Кожна країна-член розробляє власну превентивну політику, але Комісія надає певні регулятивні рамки для обміну досвідом і позитивними практиками, тому особливу увагу приділено дослідженню діяльності Мережі посилення обізнаності з радикалізації (RAN), яка є інструментом політики ЄС, бо має на меті розробку програм з дерадикалізації й реабілітації, допомоги вчителям та молоді у боротьбі з причинами радикалізації. Зроблено висновок про те, що лише спільними зусиллями інституцій ЄС, країн-членів, країн-партнерів, медіа й технологічних організацій можна ефективно протидіяти пропаганді екстремізму й тероризму.

Ключові слова: *Європейський Союз, пропаганда, радикалізація, екстремізм, тероризм.*

**EUROPEAN UNION'S INITIATIVES IN THE STRUGGLE AGAINST
THE PROPAGANDA OF TERRORISM
(Review Article)**

Nataliia Karpchuk

Lesya Ukrainka Eastern European National University

ORCID: 0000-0002-9998-9538

karpchuknata@gmail.com

In the article, the author analyzes the EU initiatives that prevent radicalization, reduce the impact of destructive content, and increase public awareness and the ability to distinguish objective information from fakes and disinformation. The author emphasizes that the EU's struggle against radicalization, extremism and terrorism is based on four “pillars”: 1) prevention, 2) protection, 3) persecution and 4) response. Each Member State develops its own prevention policy, but the Commission provides some regulatory framework for the exchange of experiences and good practices, so special attention is paid to the study of the Radicalization Awareness Network (RAN), which is an EU policy tool because it is aimed at developing programs of deradicalization and rehabilitation, assistance to teachers and youth in combating the causes of radicalization. The author argues that only the common efforts of the EU institutions, Member States, partner countries, media and technological organizations can effectively struggle against the propaganda of extremism and terrorism.

Key words: *European Union, propaganda, radicalization, extremism, terrorism.*

Ще реалісти (Дж. Кеннан, Г. Моргентгау, Г. Кіссінджер), а згодом і неореалісти (К. Волц, Р. Гілпін, Р. Джервіс) зазначали, що боротьба, конфлікт – це нормальний стан речей, за якого ра-

ціональний актор намагається досягнути власної мети, зважаючи усі “за” та “проти” застосування на- силля. Згодом прихильники теорії раціонального ви- бору зосередилися на мікрорівні індивіда, намагаючись

пояснити його участь у певних конкретних формах протесту за допомогою раціонального вибору і ввели поняття спільного блага, співпраці, в рамках захисту індивідуальних та (зрідка) колективних інтересів [Hirsch 1990: 243-255; Della Porta 2006: 74-75]. Так М. Ферреро пояснював терористичний акт 11 вересня 2001 р. як раціональний вчинок з боку революційної організації, яка намагалася отримати максимальні вигоди для своїх членів шляхом здобуття влади, а Е. Обершаль, моделюючи індивідуальне рішення про участь у протестах, підкреслював важливість колективного блага, яке можна вибороти через протест [Ferrero 2005: 199-220; Oberschall 1994: 79-100]. Ці та інші прихильники теорії раціонального вибору зробили певний внесок у розуміння протестів та їх радикалізації завдяки тому, що не зводили протестну дію до негативних соціально-психологічних процесів у рамках індивіда чи груп [Дутчак 2015 : 44].

На противагу цьому підходу, сучасні дослідники суспільних рухів говорять про колективний вибір тактик різного ступеню радикалізму з наявного репертуару колективної дії. При цьому вони беруть до уваги і широкий спектр інших чинників, які впливають на стратегічний вибір, зокрема контекст протесту і його символічний вимір (ідеології, інтерпретативні фрейми та інше) [Della Porta 2006 : 74-75]. Зокрема, прихильники теорії мобілізації ресурсів на мікрорівні вивчають мобілізацію людських ресурсів через соціальну взаємодію, зв'язки і мережі між індивідами [McAdam & Paulsen 1993 : 640-667]. Згідно з цим підходом, існуючі контакти з іншими активістами, індивідуальний досвід активізму, досвід у поточній протестній ситуації, біографічні особливості й позиція у широких соціальних мережах впливають на залучення людей до протестних рухів. У контексті радикалізації дослідники зазначають, що загальні індивідуальні знання і навички радикальної дії, знання та навички знайомих і близьких людей можуть вплинути на тактичний вибір щодо участі чи неучасті у радикальному протесті, а також опосередковано – на колективні рішення [Дутчак 2015: 44-52].

Зважаючи на сучасні безпекові виклики перед ЄС, треба проаналізувати, як ЄС протидіє радикалізації й екстремізму, які лежать в основі терористичної діяльності.

Терористичні атаки 2016–2017 рр. у державах-членах ЄС й більше ніж 30 розкритих спецслужбами змов у 2017 р. наочно демонструють, що Європа зіткнулася з ще більшою загрозою тероризму [High-Level Commission Expert Group on Radicalisation 2018]. У червні 2018 р. у доповіді Європейського парламенту зазначено, що в ЄС є від 50 тис. до 70 тис. радикалізованих джихадистів; а в звіті Європолу з питань тероризму (2018 р.) вказано, що дільність

джихадистів має значно потужніший вплив на суспільство, ніж будь-яка інша терористична категорія; окрім цього існують ще так звані “ненасильницькі екстремісти”, чия тоталітарна ідеологія кидає виклик європейським цінностям, поляризує суспільство й спонукає до сектантства [Farinelli 2019].

Радикалізація, яка призводить до екстремізму й тероризму, – не нове явище, але зараз набирає небувалих масштабів по всьому ЄС. Держави-члени ЄС змушені протистояти спільним викликам: використання Інтернету й соціальних медіа терористичними групами й екстремістськими організаціями для пропаганди та вербування нових терористів, також для підриву миру в суспільстві й руйнування спільних цінностей. У доповіді Високої групи експертів із питань радикалізації зазначено, що упродовж 2017 р. ІДІЛ постійно використовувала Інтернет для поширення інструкцій з підготовки терористичного акту, для прославлення після теракту, для виховання, навчання й вербування. *Аль-Каїда*, *Боко Харам*, різноманітні праворадикальні екстремісти – теж є вправними користувачами Інтернету й соцмереж [High-Level Commission Expert Group on Radicalisation 2018: 3].

У сучасний науковий обіг навіть уведено поняття “е-джихаду / кіберджихаду” як ведення джихаду з використанням інформаційних засобів. У квітні 2016 р. офіційний пропагандистський канал ІДІЛ у соціальних мережах поширив документ під назвою “Media Operative, You Are Mujahid, – Too”, який фахівці визначили як стратегію джихадистських дій. Основна мета “Media Operative” – це створення “бренду” Ісламської держави, пропагандистської стратегії як еволюційного прогресу в глобальному масштабі й залучення потенційних прихильників ІДІЛ. Кіберджихадисти також створюють бойове програмне забезпечення. Наприклад, “Електронний Джихад-версія 2.0” використовувалася для проведення “DoS” атак. Ісламський глобальний медіафронт підготував програму шифрування кореспонденції під назвою “Секрети моджахедів”. Видають також підручники й навчальні матеріали, наприклад, журнал “Технічний Моджахед” публікують кожні два місяці [Мазур 2019а: 81-82].

Ісламський глобальний медіафронт (GIMF) – пропагандистська організація ісламістського руху, пов'язана переважно з “Аль-Каїдою”, – була створена у 2004 р. Специфіка організації полягає у роботі з мусульманською діаспорою. Спочатку публікації здійснювалися лише арабською мовою, проте незабаром з'явилися й англomовні.

Новий “фронт” заснував свій власний вебсайт, у 2007 р. створено своєрідний телевізійний канал під назвою “Voice of the Califhate”. Формат був ідентичний

із західними інформаційними програмами, але із замаскованим доповідачем, який вихваляв тероризм. Члени GIMF також запустили “Al Qaeda University of Jihad Studies”, де їх учили як “підбурювати, вести, і зміцнювати свідомість моджахедів”. GIMF став важливим джерелом ісламістської пропаганди, давав можливість ототожнення себе з цим рухом й особливої “активності наступництва” для численних волонтерів; проводив доставку засобів та інструментів, починаючи від інструкції зі створення бомб до програмного забезпечення, що полегшує терористичну діяльність [Мазур 2019b: 190-192].

Природно, ці багатоаспектні виклики потребують згуртованої відповіді і на локальному, регіональному, національному, європейському й міжнародному рівнях, тобто політик, які б дали змогу запобігти й протидіяти радикалізації, зменшити вплив деструктивного контенту, посилити обізнаність громадян й можливості відрізнити об’єктивну інформацію від фейків та дезінформації, розробити альтернативні наративи в рамках стратегічних комунікацій.

ЄС гарантує своїм громадянам, що вони живуть у просторі свободи, безпеки й правосуддя без будь-яких внутрішніх кордонів; права й свободи громадян гарантовані й захищені; спільні цінності дотримані. Тероризм загрожує реалізації цих цілей. Зважаючи на це, у 2005 р. прийнято “Стратегію ЄС з боротьби з тероризмом”, пріоритетами якої визначено: 1) запобігати приєднанню до терористичних організацій й появи нових поколінь терористів; 2) захищати громадян та критичну інфраструктуру від терактів; 3) переслідувати терористів та перешкоджати їм у плануванні, подорожах, комунікаціях, доступі до фінансів та ресурсів; 4) надавати скоординовану відповідь для мінімізації наслідків терактів [EU Counter-Terrorism Strategy 2005].

Проте особливий акцент на боротьбі з пропагандою тероризму зроблено було аж у 2015 р. у “Європейському порядку денному з безпеки” [European Agenda on Security, 2015: 16], де наголошено, що треба боротися з “корінням” (тобто пропагандою) екстремізму й радикалізації за допомогою превентивних заходів: просуванні спільних європейських цінностей толерантності, розмаїття й взаємоповаги, підтримки вільних і плюралістичних спільнот. Ці “Директиви з боротьби з тероризмом” визначають, що слід видаляти онлайн-контент, який закликає здійснювати терористичний акт [Directive (EU) 2017/541 2017: 22-23].

У ЄС “радикалізацію” розуміють як фазовий комплексний процес, коли індивід чи група переймає радикальну ідеологію чи вірування, які приймають, використовують чи ставляться поблажливо до насилля,

включно з актами тероризму, для досягнення специфічних політичних чи ідеологічних цілей [Prevention of radicalisation 2020]. Інтернет і соціальні медіа надають таким групам та їхнім симпатикам нові можливості мобілізації й комунікації.

Саме для боротьби з радикалізацією Комісія заснувала у 2015 р. Інтернет-форум ЄС, де уряди, Європол й найбільші компанії у сфері технологій і соціальних медіа вирішують, як гарантувати, щоб нелегальний контент, зокрема пропаганда тероризму, усувався якомога швидше [EU Internet Forum 2015]. Для посилення превентивних заходів і боротьби з радикалізацією, для покращення координації й співпраці у 2017 р. Комісія створила Високу групу експертів з радикалізації [Commission Decision of 27.07.2017], за допомогою яких розроблено різноманітні інструменти допомоги країнам-членам, що стосуються: боротьби з пропагандою та мовою ворожнечі онлайн; протидії радикалізації у в’язницях; сприянню інклюзивному суспільству, освіті й просуванню спільних цінностей; посиленню досліджень і моніторингу; посиленню міжнародної співпраці; гарантуванню прав і підтримки жертв тероризму [Prevention of radicalisation 2020].

Кожна країна-член розробляє свою превентивну політику, але Комісія надає певні регулятивні рамки для обміну досвідом і позитивними практиками, а саме: у 2015 р. Комісія створила Мережу посилення обізнаності з радикалізації (RAN) [Radicalisation Awareness Network 2020]. Як “парасолькова” мережа, RAN об’єднує практиків, експертів, соціальних працівників, вчителів, НУО, організації громадянського суспільства, групи жертв терористичних актів, місцеву владу, правоохоронні органи, науковців та ін. Уся діяльність RAN концентрується довкола тематичних робочих груп, зокрема: 1) Робоча група з комунікацій та наративів (Communication and Narratives working group (RAN C&N)) зосереджена на поширенні онлайн і офлайн повідомлень, які пропонують альтернативу чи протидіють екстремістській пропаганді, піддають сумніву екстремістські ідеї; 2) Робоча група з освіти (Education working group (RAN EDU)) об’єднує освітян усієї Європи, щоб допомогти їм протидіяти екстремізму, зокрема через створення безпечного середовища в школах, де панує повага й де навчають демократичним і соціальним цінностям; 3) Робоча група “виходу” (EXIT working group (RAN EXIT)) займається питаннями виходу з радикалізованого чи агресивного середовища у суспільне життя; 4) Робоча група з питань молоді, сімей та спільнот (Youth, Families and Communities working group (RAN YF&C)) надає підтримку у запобіганні радикалізації, яка може спричинити до насильницького

екстремізму; 5) Робоча група пам'яті жертв тероризму (Remembrance of Victims of Terrorism working group (RAN RVT)) визнає, що прямі й непрямі жертви терористичних актів є беззаперечними експертами стосовно того, які жахливі наслідки спричиняє радикалізація й екстремізм і саме голос цих жертв має звучати в усіх медіа для боротьби з тероризмом та ін.

Мережа посилення обізнаності з радикалізацією є також й інструментом політики ЄС, бо має на меті розробку програм з дерадикалізації й реабілітації, допомоги вчителям та молоді у боротьбі з причинами радикалізації. Наприклад, на прохання держави-члена ЄС RAN може надати таку допомогу: 1) тренінги (окремо для пересічних учасників і для експертів), де допомагають краще зрозуміти процес радикалізації, беручи до уваги місцеві обставини, щоб ефективніше запобігти чи протидіяти радикальним проявам; 2) семінари зі специфічної тематики для представників місцевої влади (наприклад, біженці, міграційна криза, превентивна політика, превентивні комунікації); 3) створення дорадчих груп при місцевих органах влади, які надають допомогу в розробці планів, мереж, координації практиків [Radicalisation Awareness Network 2020]. Наприклад, у 2019 р. RAN організував такі заходи: семінари з питань ідеології й праворадикального екстремізму, ідеології й ісламістського екстремізму, реабілітації й реінтеграції радикалізованих осіб і тих, хто зазнав нападу; конференції й обговорення питань, пов'язаних з радикальним екстремізмом і психічними розладами, адаптацією у сім'ї тих, кого звільнили з в'язниці за екстремізм, безпеки біженців, яких колись залучили в екстремістську групу тощо [Radicalisation Awareness Network 2020].

У 2015 р. за ініціативи комісара з питань міграції, внутрішніх справ та громадянства Дімітріса Аврамопулуса створено Програму допомоги громадянському суспільству "Civil Society Empowerment Programme" (під егідою Інтернет-форуму ЄС, 2000 р.) для боротьби з терористичним онлайн-контентом. ЄК визнає, що терористичні й екстремістські групи дуже вправно використовують нові ІКТ для поширення своєї пропаганди й радикалізації прихильників (хоча й не завжди вони мають відповідні ресурси й навички для ефективної комунікації онлайн). З іншого боку, сила й всеохопний характер Інтернету дає можливість, по-перше, різним групам поширювати повідомлення, альтернативні тим, які надходять із терористичних й екстремістських груп; а по-друге, протидіяти екстремістській і терористичній пропаганді. У межах Програми проводять тренінги для організацій громадянського суспільства й компаній, які спеціалізуються в соціальних медіа, щоб спільно органі-

зувати заходи для мінімізації залучення вразливих осіб до участі в екстремістських групах [EU Internet Forum: Civil Society Empowerment Programme 2015].

Боротьба ЄС з радикалізацією, екстремізмом й тероризмом базується на чотирьох "стовпах": запобігти, захистити, переслідувати, відповідати [Farinelli 2019]. У документі Ради ЄС від 30 серпня 2019 р., присвяченому проблематиці праворадикального екстремізму й тероризму в ЄС запропоновано деякі рекомендації, як ці "стовпи" підтримувати, зокрема:

1. ЄК, за сприяння RAN, має розробляти рекомендації, програми з боротьби з радикалізацією й заохочувати обмін позитивними практиками стосовно того, як запобігти, виявити й усунути тероризм і насилля.

2. Слід підтримувати дослідження причин радикалізації, розуміння, чому агресивна онлайн поведінка переростає в екстремізм і тероризм офлайн. Саме таке знання дасть змогу створювати ефективні контрнарративи.

3. Держави-члени повинні співпрацювати з Європол, надаючи необхідну інформацію, а Європол має здійснювати оперативну підтримку з метою виявлення онлайн екстремізму.

4. Щоб протидіяти загрозі екстремізму й тероризму, держави-члени повинні просувати європейські цінності, зокрема через імплементацію Рекомендацій Ради про просування спільних цінностей, інклюзивної освіти, європейських вимірів в освіті, 2018 р. [Council Recommendation on promoting common values, inclusive education, and the European dimension of teaching 2018].

5. Технологічні компанії повинні бути належним чином поінформовані про національну специфіку онлайн-екстремізму в кожній країні-члені.

6. Комісія, держави-члени й технологічні компанії (наприклад, у межах Інтернет-форуму ЄС) повинні спільно вирішити, як виявляти й усувати екстремістські символи й контент, як співпрацювати з правоохоронними органами, як визначати вразливу аудиторію тощо.

7. Держави-члени повинні докладати зусиль, щоб боротися з мовою ненависті й контентом, що пропагує агресію й насильство, на сайтах.

8. Слід залучати традиційні медіа, щоб посилити обізнаність населення, особливо після терактів, щодо розслідування й судового процесу, щоб уникнути поляризування аудиторії.

9. Слід підтримувати обмін аналітичними звітами й найкращими практиками зі стратегічними партнерами (США, Канада, Австралія, нова Зеландія)

[Right-wing violent extremism and terrorism in the European Union 2019].

Отже, тероризм загрожує повній реалізації демократичних цілей ЄС, тому у 2005 р. прийнято “Стратегію ЄС з боротьби з тероризмом”. Проте лише у 2015 р. наголошено на потребі боротьби з пропагандою тероризму (“Європейський порядок денний з безпеки”) як “корінням” екстремізму й радикалізації. Для боротьби з радикалізацією Комісія заснувала у 2015 р. Інтернет-форум ЄС, де уряди, Європол й найбільші компанії у сфері технологій і соціальних медіа вирішують, як гарантувати, щоб нелегальний контент, зокрема пропаганда тероризму, усувався якомога швидше; й створено Мережу посилення обізнаності з радикалізації (RAN)), яка об’єднує практиків, експертів, соціальних працівників, вчителів, НУО, організації громадянського суспільства, групи жертв терористичних актів, місцеву владу, правоохоронні органи, науковців та ін. У спільній взаємодії ЄК й країн-членів і країн-партнерів проводять дослідження причин радикалізації, розуміння, чому агресивна онлайн-поведінка переростає в екстремізм і тероризм офлайн; просувають європейські цінності й борються з мовою ненависті; залучають до співпраці технологічні компанії й заохочують обмін позитивними практиками стосовно того, як запобігти, виявити й усунути тероризм і насилля. Тематика наступних досліджень може бути присвячена вивченню досвіду окремих країн-членів з цієї проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

Дутчак, О. (2015). Чинники радикалізації та роль дифузії репертуару протестних рухів у ескаляції насильства. *Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право, Випуск 3/4 (27/28)*, 44–52.

Мазур, П. (2019а). Е-джихад. В А. Шуляк (ред.). *Глосарій. Навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки*, 78–89. Київ: МПБП “Гордон”.

Мазур, П. (2019б). Ісламський глобальний медіафронт. В А. Шуляк (ред.). *Глосарій. Навчальний енциклопедичний словник-довідник із питань інформаційної безпеки*, 190–192. Київ: МПБП “Гордон”.

Commission Decision of 27.7.2017 setting-up the High-Level Commission Expert Group on radicalisation C(2017)5149. (2017). Отримано з <https://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail.groupDetail&groupID=3552>

Council Recommendation on promoting common values, inclusive education, and the European dimension of teaching (2018/C 195/01). (2018). *Official Journal of the European Union*, 7 June. Отримано з [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607(01)&from=EN)

Della Porta, D. (2006). *Social Movements: An Introduction*. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 100–101.

Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. (2017). Отримано з <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN>

EU Counter-Terrorism Strateg. (2005). *Council of the European Union*. Отримано з <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?!=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>

EU Internet Forum: Bringing together governments, Europol and technology companies to counter terrorist content and hate speech online. (2015). Отримано з https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_6243

EU Internet Forum: Civil Society Empowerment Programme. (2015). Отримано з https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/civil-society-empowerment-programme_en

European Agenda on Security. (2015). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Отримано з https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf

Farinelli, F. (2019). EU action on radicalization needs to be targeted at grassroots level. *The Parliament Magazine*, March 19. Отримано з https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/partner_article/european-foundation-democracy/eu-action-radicalisation-needs-be-targeted

Ferrero, M. (2005). Radicalization as a Reaction to Failure: An Economic Model of Islamic Extremism. *Public Choice*, 122, 199–220.

High-Level Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R) Final Report. (2018). Отримано з https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf

Hirsch, E. I. (1990). Sacrifice for the Cause: The Impact of Group Processes on Recruitment and Commitment in Protest Movements. *American Sociological Review*, 55, 243–255.

McAdam, D., Paulsen, R. (1993). Specifying the Relationship between Social Ties and Activism. *The American Journal of Sociology*, 99, 640–667.

Oberschall, A. (1994). Rational Choice in Collective Protests. *Rationality and Society*, 6, 79–100.

Prevention of Radicalisation. (2020). *Migration and Home Affairs*. Отримано з https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation_en

Radicalisation Awareness Network. (2020). *Migration and Home Affairs*. Отримано з https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en

Right-wing violent extremism and terrorism in the European Union: discussion paper. (2019). *Council of the European Union*, 30 August. Отримано з <http://www.statewatch.org/news/2019/sep/eu-council-ctc-right-wing-11756-19.pdf>

REFERENCES

Commission Decision of 27.7.2017 setting-up the High-Level Commission Expert Group on radicalisation C(2017)5149.

- (2017). Retrieved from <https://ec.europa.eu/transparency/regexpert/index.cfm?do=groupDetail&groupID=3552>
- Council Recommendation on promoting common values, inclusive education, and the European dimension of teaching (2018/C 195/01). (2018). *Official Journal of the European Union*, 7 June. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0607(01)&from=EN)
- Della Porta, D. (2006). *Social Movements: An Introduction*. 2nd ed. Malden: Blackwell Publishing, 100–101.
- Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA (2017). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=EN>
- Dutchak, O. (2015). Factors of Radicalization and the Role of Diffusion of the Repertoire of Protest Movements in the Escalation of Violence. *Bulletin of the NTUU “KPI”. Political Science. Sociology. Law, Issue 3/4 (27/28)*, 44–52.
- EU Counter-Terrorism Strategy (2005). *Council of the European Union*. Retrieved from <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?!=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>
- EU Internet Forum: Bringing together governments, Europol and technology companies to counter terrorist content and hate speech online. (2015). Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_15_6243
- EU Internet Forum: Civil Society Empowerment Programme. (2015). Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/civil-society-empowerment-programme_en
- European Agenda on Security. (2015). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf
- Farinelli, F. (2019). EU action on radicalization needs to be targeted at grassroots level. *The Parliament Magazine*, March 19. Retrieved from https://www.theparliamentmagazine.eu/articles/partner_article/european-foundation-democracy/eu-action-radicalisation-needs-be-targeted
- Ferrero, M. (2005). Radicalization as a Reaction to Failure: An Economic Model of Islamic Extremism. *Public Choice*, 122, 199–220.
- High-Level Commission Expert Group on Radicalisation (HLCEG-R) Final Report. (2018). Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-security/20180613_final-report-radicalisation.pdf
- Hirsch, E. I. (1990). Sacrifice for the Cause: The Impact of Group Processes on Recruitment and Commitment in Protest Movements. *American Sociological Review*, 55, 243–255.
- Mazur, P. (2019a). E-jihad. [In Ukrainian]. In A. Shulyak (Ed.). *Glossary. Educational encyclopedic dictionary-reference book on information security*, 78-89. Kyiv: SPME “Hordon”.
- Mazur, P. (2019b). Islamic global mediafront. [In Ukrainian]. In A. Shulyak (Ed.). *Glossary. Educational encyclopedic dictionary-reference book on information security*, 190–192. Kyiv: SPME “Hordon”.
- McAdam, D., Paulsen, R. (1993). Specifying the Relationship between Social Ties and Activism. *The American Journal of Sociology*, 99, 640-667.
- Oberschall, A. (1994). Rational Choice in Collective Protests. *Rationality and Society*, 6, 79–100.
- Prevention of radicalisation. (2020). *Migration and Home Affairs*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation_en
- Radicalisation Awareness Network. (2020). *Migration and Home Affairs*. Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network_en
- Right-wing violent extremism and terrorism in the European Union: discussion paper. (2019). *Council of the European Union*, 30 August. Retrieved from <http://www.statewatch.org/news/2019/sep/eu-council-ctc-right-wing-11756-19.pdf>